

De-corruption of Regulatory Institutions and Evaluation of Their Performance Effectiveness in Enhancing Public Trust in the Government in Light of Upstream Laws and Documents

Hassan Javedan^{1*}, Seyyed Abdoljabbar Hashemi², Masoumeh Norouzi Sarjoei³

1. PhD in Public Law, Faculty of Humanities, Bandar Abbas Branch, Islamic Azad University, Bandar Abbas, Iran.

*Corresponding Author: Email: hassanjavedan10@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Humanities, Bandar Abbas Branch, Islamic Azad University, Bandar Abbas, Iran.

Email: jabbar.Hashemi@yahoo.fr

3. B.A in Law, Faculty of Humanities, Dehbarz Branch, Payam Noor University, Roudan, Iran.

Email: masomehnoorzi69@gmail.com

ABSTRACT

The most basic issues in the management processes of the country is the issue of supervision and control, which plays a significant role in the creation of a service or product, and without it, the management process suffers from weakness and disruption. Therefore, management weakness caused by the lack of supervision of the actions and behavior of the organization, according to the scope of supervision, can cause serious damage to the area under the management of the organization, including the executive bodies of the country. In our country, in order to fight corruption and establish order and clarify the performance of government institutions and their employees, supervisory institutions are subordinate to the three powers and even outside of that establishment, each of which operates within the scope of their legal duties. The purpose of this research is to find

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2024.420752.2467

Received:
24 October 2023

Accepted:
29 January 2024

Published:
4 April 2025

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

a suitable solution in the fight against corruption and to clarify the performance of employees and executive bodies, as well as to improve people's trust in the government. , has been evaluated. By examining the legal duties assigned to the mentioned institutions, the General Inspection Organization of the country was recognized as an effective institution in the matter of transparency and gaining people's trust in the government. In order to achieve the objectives of the research, in addition to focusing on developing the performance of this organization and making maximum use of its existing capacity, there is a need to use the legal capacity of "people's institutions" by implementing Article 55 of the Executive Regulations of the Law on the Establishment of Inspection Organizations. The present research is presented in a descriptive way and its information is collected by library method and reference to documents and laws.

Keywords: Supervision, Inspection Organization, People's Institution, Anti-Corruption, People's Trust in the Government.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Hassan Javedan: Conceptualization, Methodology, Software, Formal Analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization, Supervision, Project Administration.

Seyyed Abdoljabbar Hashemi: Conceptualization, Methodology, Formal Analysis, Investigation, Resources, Writing - Review & Editing, Supervision.

Masomeh Norouzi Sarjoei: Conceptualization, Formal Analysis, Investigation, Resources, Writing - Review & Editing, Supervision.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Javedan, Hassan, Seyyed Abdoljabbar Hashemi & Masomeh Norouzi Sarjoei. "De-corruption of Regulatory Institutions and Evaluation of Their Performance Effectiveness in Enhancing Public Trust in the Government in Light of Upstream Laws and Documents". *Journal of Legal Research*, 24, no. 61 (April 4, 2025), 383-412.

Extended Abstract

The most basic issues in the management processes of the country is the issue of supervision and control, which plays a significant role in creating a service or product. And without it, the management process suffers from weakness and disruption. On the other hand, the issue of corruption in countries has existed for a long time, and it is clear that this corruption has expanded significantly in recent years in the countries of the world, including Iran. Therefore, this issue caused the provision of supervisory and control areas in front of the issue of corruption. Therefore, to fight the spread of corruption in the country, a suitable solution must be applied So that this solution, while solving the problem of de-corruption, can successfully fight with the damages and problems ahead. In any case, managerial weakness caused by the lack of supervision of the actions and behavior of the organization, considering the scope of supervision, can cause serious damage to the area under the management of the organization, including the executive bodies of the country. In our country, in order to fight against corruption and establish order and clarify the performance of government agencies and their employees, supervisory institutions have been established under the three powers and even outside of them. each of which operates within the scope of their legal duties. Therefore, the regulatory restrictions governing different regulatory organizations indicate the difference in the level of their legal responsibility. On the other hand, every regulatory organization needs support such as financial support, judicial support and provision of expert human resources to succeed in performing its duties.

Based on this, any action by the government to deal with corruption will not be possible without a healthy judicial system. For example, we can mention the supervision of the General Inspection Organization in the implementation of the general policies of Article 44 of the Constitution and for the purpose of privatizing government agencies and institutions in order to prevent corruption. The existence of the inspection organization in the current legal system is adapted from Article 174 of the Constitution as well as the law establishing the country's inspection organization. Therefore, one of the most important pillars of preventing and fighting corruption is supervision And we know that administrative corruption is also a universal phenomenon that the administrative system of every country is more or less tied to it. The purpose of this research is to provide a low-cost and feasible method to improve the administrative health of government employees, to find a suitable solution in the fight against corruption and to clarify the performance of employees and executive bodies, as well as to improve people's trust in the government. But in spite of all the authorities responsible for dealing with corrupt reports and

violations in the country, isn't there still room to question why corruption is expanding significantly in the country? Another question raised in the current research is how to achieve trust in the government by the people? And what is the most important trust-building and effective monitoring system in dealing with corruption? In this research, in order to answer the questions raised and solve the problem, after collecting information about the subject of the article, the position of the supervisory institutions and determining the scope of their powers, they were placed separately in four groups including the supervisory institutions under the three powers and outside it. Their performance has been evaluated in order to find an effective institution in gaining people's trust in the government. And by examining the assigned legal duties and powers, among the aforementioned institutions, the National Inspection Organization was recognized as an effective institution in the matter of transparency and gaining people's trust in the government. In order to achieve the objectives of the research, in addition to focusing on the development of the performance of this organization and the maximum use of its existing capacity, there is a need to use the legal capacity of "people's institutions" by implementing Article 55 of the Executive Regulations of the Law on the Establishment of Inspection Organizations. The current research is a descriptive research on the topic of monitoring the institutions and trust in the government, which is used to collect information from the library method and by referring to the existing documents including books, articles, laws, bylaws, research reports and internet resources, and thus the literature Research has been done. Most of these sources are in the field of public law related to regulatory institutions, government and people's place in them. and related contents have been deduced from it. Therefore, the collected information, taking into account the level of people's participation in the supervisory bodies, legal and judicial support, the effective performance of the supervisory institutions, expenses and costs, the extent of the supervision area covered by the organization, the law's permission for participation, the position of the supervisory institution, authority and unity in The implementation of legal approvals, etc., has been analyzed.

فسادزدایی نهادهای نظارتی و ارزیابی تأثیرگذاری عملکرد آنها در افزایش اعتماد مردم به دولت در پرتو قوانین و اسناد بالادستی

حسن جاودان^۱، سیدعبدالجبار هاشمی^۲، معصومه نوروزی سر جوئی^۳

۱. دکترای حقوق عمومی، دانشکده علوم انسانی، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران.

*نویسنده مسئول: hassanjavedan10@gmail.com

۲. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران.
jabbar.Hashemi@yahoo.fr

۳. کارشناسی حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد دهبازر، دانشگاه پیام نور، رودان، ایران.
masomehnoorzi69@gmail.com

چکیده:

اساسی‌ترین مسائل در فرایندهای مدیریتی کشور مسئله نظارت و کنترل است که در ایجاد یک خدمت یا محصول، نقش بسزایی ایفا می‌کند و بدون وجود آن، فرایند مدیریت دچار ضعف و اختلال می‌شود. لذا ضعف مدیریتی ناشی از عدم نظارت بر اعمال و رفتار سازمان، با توجه به محدوده نظارتی می‌تواند آسیب‌های جدی را به حوزه تحت مدیریت دستگاه از جمله دستگاه‌های اجرایی کشور وارد نماید. در کشور ما به منظور مبارزه با فساد و برقراری نظم و شفاف‌سازی عملکرد دستگاه‌های دولتی و کارکنان آنها، نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوای سه‌گانه و حتی خارج از آن تأسیس شده‌اند که هرکدام در محدوده وظایف قانونی خود فعالیت می‌کنند. هدف از انجام این تحقیق، یافتن راه‌حلی مناسب در امر مبارزه با فساد و شفاف‌سازی عملکرد کارکنان و دستگاه‌های اجرایی و نیز ارتقای اعتماد مردم نسبت به دولت است، در این راستا عملکرد دستگاه‌های نظارتی به‌منظور یافتن نهاد تأثیرگذار در جلب اعتماد مردم نسبت به دولت مورد

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/jlr.2024.420752.2467

تاریخ دریافت:

۲ آبان ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۹ بهمن ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:

۱۵ فروردین ۱۴۰۴

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهشهای حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهشهای حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

ارزیابی قرار گرفته است. با بررسی وظایف قانونی محوله به نهادهای مذکور، سازمان بازرسی کل کشور به عنوان نهاد تأثیرگذار در امر شفاف سازی و جلب اعتماد مردم از دولت تشخیص داده شد. در راستای تحقق اهداف تحقیق، علاوه بر تمرکز بر توسعه عملکرد این سازمان و استفاده حداکثری از ظرفیت موجود آن، نیاز به استفاده از ظرفیت قانونی یعنی «نهادهای مردمی» با اجرای ماده ۵۵ آیین نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی است. تحقیق حاضر به روش توصیفی ارائه و اطلاعات آن به روش کتابخانه‌ای و رجوع به اسناد و قوانین جمع‌آوری شده است.

کلیدواژه‌ها:

نظارت، سازمان بازرسی، نهاد مردمی، فساد زدایی، اعتماد مردم به دولت.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

حسن جاودان: مفهوم سازی، روش شناسی، استفاده از نرم افزار، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، تصویر سازی، نظارت، مدیریت پروژه. سیدعبدالجبار هاشمی: مفهوم سازی، روش شناسی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت.

معصومه نوروزی سرجوئی: مفهوم سازی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

جاودان، حسن، سیدعبدالجبار هاشمی و معصومه نوروزی سرجوئی. «فسادزدایی نهادهای نظارتی و ارزیابی تأثیرگذاری عملکرد آنها در افزایش اعتماد مردم به دولت در پرتو قوانین و اسناد بالادستی». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۴، ش. ۶۱ (۱۵ فروردین ۱۴۰۴)، ۳۸۳-۴۱۲.

مقدمه

بدون شک مسئله فساد از دیرباز در جوامع بشری وجود داشته، لذا راهکارهایی برای مقابله با آن نیز وجود داشته که این راهکارها با توجه به زمان‌ها و مکان‌های مختلف، متفاوت بوده است؛ بنابراین حاکمانی بر سرزمین‌ها و ممالک حکمرانی داشته‌اند که برای جلوگیری از افسارگسیختگی^۱ و هرج و مرج دارای تشکیلاتی از جمله تشکیلات نظارتی بوده‌اند. در این راستا، مقابله با توسعه فساد یکی از مشکلات اساسی نظام‌های سیاسی از قدیم تا به امروز بوده است؛ لذا نهادسازی و تصمیم‌گیری درباره نحوه مقابله با فساد در جامعه، بخش مهمی از قواعد حقوقی در هر جامعه‌ای را تشکیل می‌دهد؛ بنابراین یکی از مهم‌ترین مصادیق ناکارایی در نظام اداری، پیدایش و رشد فساد است.^۲ از طرفی مقوله نظارت یکی از نشانه‌های اقتدار ملت‌ها به شمار می‌رود. به‌منظور جلوگیری از گسترش فساد در جامعه اداری، عوامل و راهکارهای مختلفی ارائه شده که با به‌کارگیری آنها می‌توان از گسترش فساد به‌طور قابل توجهی پیشگیری کرد. این راهکارها عبارت‌اند از: «ارتقای کیفیت قوانین مصوب در بخش‌های اجرایی و حوزه نظارت، تقویت سلامت نظام اداری کارکنان دولت، ارتقای عملکرد سازمان‌های کنترل‌کننده و مقابله با فساد و تقویت جایگاه مردم در فرایند نظام نظارتی و کنترلی». امروزه چالش فساد و سطح نامطلوب سلامت اداری در بخش دولتی علاوه بر ایجاد نارضایتی عمومی به‌عنوان یکی از موانع مهم توسعه، پیش روی سیاست‌گذاران بخش دولتی قرار دارد.^۳ برای اینکه ادارات، نهادها، سازمان‌ها و سایر دستگاه‌ها در یک کشور بتوانند خدمات صادقانه‌ای داشته باشند، بدون اینکه جرم و فساد در میان باشد، باید از دستگاه‌های نظارتی منسجم و کارا برخوردار باشند. مهم‌ترین منابع یک دستگاه نظارتی، منابع انسانی آن دستگاه به شمار می‌آید که این منابع باید در حوزه‌های کاری مختلف از تخصص‌های لازم برخوردار باشند. لازمه ساختار حکومت و حاکمیت، حضور مردم هست. مردم باید برای رسیدن جامعه به عدالت بپاخیزند. صرف حضور رسولان الهی به همراه کتاب خدا در جامعه برای وصول به عدالت کافی نیست.^۴ از اینکه خداوند در قرآن به قسط و عدالت سفارش بسیار نموده، نشانه‌های نیاز به عدالت‌خواهی و

1. Libertinage

۲. بابک اصفهانی و صابر نیاورانی، «کاربست اصل تناسب در حقوق عمومی، ابزار و سنجه نظارتی در پیشگیری از فساد اداری و مبارزه با آن»، حقوق اداری، ۱۰، ۳۳ (۱۴۰۱)، ۱۰.

۳. داریوش رضاییگی، طیبه امیرخانی و سید مهدی الوانی، «طراحی الگوی بومی نظارت همگانی؛ با رویکرد شناخت حالات و چگونگی تأثیر آن بر سلامت نظام اداری»، حقوق اداری، ۹، ۲۹ (۱۴۰۰)، ۸۳.

۴. مجتبی جابودی، سیمای حقوق در قرآن بر اساس تفسیر نور، چاپ دوم (تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۹۰).

فرمانروایی حکومت در جامعه آشکار می‌شود. «لیقوم الناس بالقسط» مؤمنان واقعی تنها کسانی هستند که به خدا و پیامبرش ایمان آورده و هرگاه با پیامبر بر کاری اجتماع کنند، بدون اجازه او نمی‌روند^۵ که این مطلب ضرورت وجود رهبر را ایجاب می‌نماید. در یک نظام مبتنی بر حاکمیت قانون، اراده مقامات عمومی در شرایط معمولی، به‌طور صریح تاب مقابله با اقتدار قانون و نقض حریم آن را ندارد، چون همه اقدامات مقام عمومی می‌بایست مبتنی بر قاعده‌ای حقوقی باشد که به‌طور صریح در یک متن قانونی تجویز شده باشد.^۶ پس تجاوز از قوانین در نظام حقوقی ایران عملی ناپسند شناخته شده و شخص متجاوز در بازه زمانی نه‌چندان دور در دام قانون گرفتار خواهد شد. از مواردی که می‌تواند واپس زدن قاعده الزام‌آوری حقوق را توجیه و ناپسند بودن آن را پنهان نماید. دستاویز قرار دادن احکام قضایی لازم‌الاتباع است. در این راستا مقام اداری می‌تواند برای گذر از سد قانون، با انحراف از اختیارات و سوءاستفاده از خلأهای قانونی، با تمسک به رأی قطعی دادگاه‌ها، اقدام خود را موجه سازد.^۷

یکی از مهم‌ترین سازمان‌های نظارتی در کشور، سازمان بازرسی کل کشور است که با استناد به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، قانون پیشگیری از وقوع جرم و همچنین قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور، وظیفه نظارت مستمر بر کار دستگاه‌های اداری در راستای پیشگیری از وقوع جرم و امر مبارزه با فساد دارد.^۸ سازمان بازرسی در ایران، که وظیفه نظارت بر حسن جریان امور سازمان‌های اداری و اجرای صحیح قوانین را به عهده دارد، از تأسیساتی است که پس از ایجاد سازمان‌های اداری جدید و تدوین قوانین مملکتی به وجود آمده و از پیدایش آن بیش از نیم قرن می‌گذرد؛ به هر حال مطالعه منابع علمی و مستندات منتشرشده، حکایت از وجود نظارت و بازرسی در ادوار گذشته چه قبل از اسلام و چه بعد از اسلام در ایران دارد، ولی شکل و روش اجرای آن در ادوار مختلف، متفاوت بوده است. بر اساس ماده ۴ آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور، برنامه نظارت و بازرسی، قبل از پایان هر سال برای سال بعد، با رعایت اولویت‌ها تهیه و تدوین و به استحضار رئیس قوه قضائیه می‌رسد.

۵. سوره نور، آیه ۶۲: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوا» إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُكَ أُولَئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأَذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ».

۶. آندره دومیشل و پی‌یر لالومی‌یر، حقوق عمومی، ترجمه ابوالفضل قاضی (تهران: نشر دادگستر، ۱۳۷۵).

۷. عادل شبیانی، علی مشهدی و زهرا بیدار، «تأملی بر انحراف مقامات اداری از اختیارات و صلاحیت‌های ناظر به دادرسی با نگاهی بر الگوی آیین دادرسی اداری افتراقی»، حقوق اداری، ۷، ۲۳ (۱۳۹۹)، ۱۵۶.

۸. محمود مهدوی و بی‌بی فاطمه فلاح الحسینی، «نقش سازمان بازرسی کل کشور در پیشگیری از وقوع جرم»، رهیافت پیشگیری از جرم، ۲، ۴ (۱۳۹۸)، ۳۸.

لذا در نظارت و بازرسی، عملکرد دستگاه‌های اجرایی از لحاظ حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین، شامل وظایف و برنامه‌های دستگاه، ارتقا و میزان تحقق برنامه‌های مصوب، آسیب‌شناسی دستگاه‌ها، سنجش فرصت‌های استفاده شده، شناسایی مفاسد اداری و مالی، بررسی رفتار مسئولان و نحوه عملکرد آنها از حیث رعایت اصول مدیریتی، تحول و ارتقای فناوری‌های نوین با هدف تسهیل و تسریع اجرای عملیات، تغییرات صورت گرفته در اوضاع عمومی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور مورد بررسی و ارزیابی واقع می‌شوند.

به دلیل اهمیت زیاد مقوله نظارت، به‌ویژه به لحاظ تأثیرگذاری در وضعیت سلامت دستگاه‌های اجرایی و کارکنان دولت و نیاز جدی به حفظ و حراست از سرمایه کلان ملی که این سرمایه در اصل متعلق به ملت است و همچنین ایجاد شبهه در عملکرد سازمان‌ها که بی‌اعتمادی عمومی را در پی خواهد داشت، لذا نظارت بر عملکرد دستگاه‌های دولتی، علاوه بر اینکه باید توسط نهادهای خاص نظارتی صورت گیرد، همچنین می‌بایست فراتر از سازکارهای نظارتی معمول بوده و به‌صورت تخصصی ارائه شود. به‌منظور افزایش اعتماد مردم نسبت به دولت در راستای ارتقای عملکرد سازمانی و اطمینان از سلامت اجرای قوانین مصوب، نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوای سه‌گانه و حتی خارج از آن استقرار یافته‌اند که این نهادها با توجه به نوع و جایگاه سازمان و وظایف محول شده بر اساس قانون، در حوزه نظارتی خود به‌صورت تخصصی فعالیت می‌کنند. لذا میزان اثربخشی هر یک از این نهادها در جلب اعتماد مردم نیز متفاوت خواهد بود. از طرفی تجربه ثابت کرده است که هر نهاد نظارتی که مردم در آن به‌عنوان ناظر مشارکت داشته باشند، آن نهاد اعتمادسازی بیشتری را به ارمغان خواهد آورد و هر چه میزان مشارکت بیشتر باشد، میزان اثربخشی در جلب اعتماد نیز به همان نسبت افزایش خواهد یافت؛ بنابراین نتیجه می‌گیریم که میزان مشارکت مردمی با میزان اثربخشی در جلب اعتماد رابطه مستقیمی خواهد داشت. حال این پرسش‌ها مطرح است که کدام یک از نهادهای نظارتی کشور نقش بیشتری را در تضمین سلامت عملکرد دستگاه‌های اجرایی و کارکنان آنها و به‌تبع آن جلب اعتماد مردم نسبت به دولت ایفا می‌کند؟ و چه سازکاری می‌تواند این سازمان را در ایجاد شفافیت و جلوگیری از فساد در دستگاه‌های اجرایی یاری رساند؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها ابتدا به معرفی سازمان‌های نظارتی و شرح وظایف قانونی آنها پرداخته شده است. سپس نقش هر یک از نهادها و میزان تأثیرگذاری آن در شفاف‌سازی عملکرد دستگاه‌ها و سلامت اجرای آن به تفکیک بیان شده است. در ادامه با توجه به نوع و میزان وظایف محوله به هر دستگاه نظارتی و نیز جواز قانونی برای مشارکت مردمی در آن دستگاه، میزان

اثرگذاری در جلب اعتماد نیز بیان شده و پس از تجزیه و تحلیل اطلاعات که با منطق حقوقی انجام گرفته است، اثرگذارترین نهاد نظارتی کشورمان ایران^۹ در جلب اعتماد مردم نسبت به دولت و کارکنان آن در راستای عملکرد سالم و شفاف معرفی شده است. در نهایت راهکار مناسب برای ارتقای عملکرد دستگاه نظارتی مزبور در راستای افزایش میزان اعتمادسازی عمومی ارائه شده است.

پژوهش حاضر به روش توصیفی ارائه شده و برای جمع‌آوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و مراجعه به اسناد و قوانین مدون استفاده شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز به صورت منطقی و با تکیه بر منطق حقوقی صورت گرفته است. به طور مسلم هر چه دولت عزم خود را در مبارزه با فساد جدی‌تر بگیرد به طوری که مردم آن را احساس کرده باشند، این امر منجر به افزایش اعتماد مردم نسبت به دولت خواهد شد. با توجه به احساس کاستی‌ها در سازمان‌های نظارتی کشور و به منظور برطرف نمودن آنها و همچنین کارآمدی و ارتقای اثربخشی عملکرد آنها در بخش‌های بعدی این تحقیق ایده‌هایی مطرح شده است که هدف از انجام آن دستیابی به روشی بهینه برای هم‌افزایی شفافیت و مبارزه با فساد در دولت بیان شده است.

۱- روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر، یک پژوهش توصیفی با موضوع نظارت بر دستگاه‌ها و اعتماد به دولت است که برای جمع‌آوری اطلاعات آن از روش کتابخانه‌ای با رجوع به اسناد موجود شامل کتاب‌ها، مقالات، قوانین، آیین‌نامه‌ها، گزارش‌های پژوهشی و منابع اینترنتی استفاده شده و بدین ترتیب ادبیات تحقیق شکل گرفته است. بخش عمده‌ای از منابع استفاده شده در این تحقیق نیز در حیطه حقوق عمومی مرتبط با نهادهای نظارتی و جایگاه مردم در آنها، دولت و کارکنان اداری، مدیریت سازمانی و غیره بوده و مطالب مرتبط از آن استنباط و استنتاج شده است. ارائه روشی کم‌هزینه و با قابلیت اجرا برای ارتقای سلامت اداری دولت و کارکنان آن، مبارزه با فساد و افزایش اعتماد مردم نسبت به دولت اهداف مهم این تحقیق را تشکیل می‌دهند. پژوهش حاضر به دنبال پاسخی برای سؤالات مطرح در تحقیق است. این سؤالات عبارت‌اند از: ۱- اعتماد به دولت از سوی مردم چگونه حاصل می‌شود؟؛ ۲- مهم‌ترین دستگاه نظارتی اعتمادساز و مؤثر در مقابله با فساد کدام است؟ در این تحقیق، پس از جمع‌آوری اطلاعات راجع به موضوع مقاله، یعنی نهادهای نظارتی و تعیین حدود اختیاراتشان، آنها را به تفکیک در گروه‌های چهارگانه مشتمل بر نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوای سه‌گانه و خارج از آن قرار داده و در ادامه به ویژگی‌های هر یک

9. Iran

از مراجع نظارتی مذکور و جایگاه مردم در مشارکت با آنها پرداخته شده است. با در نظر گرفتن میزان مشارکت‌پذیری مردمی در دستگاه‌های نظارتی، گستردگی حوزه نظارتی تحت پوشش، اجازه قانون برای مشارکت‌پذیری، جایگاه نهاد نظارتی در قوای سه‌گانه و یا خارج از آن، اقتدار و وحدت‌طلبی در اجرای مصوبات قانونی و مشارکتی، حمایت حقوقی و قضایی، عملکرد مؤثر نهادهای نظارتی، هزینه‌ها و غیره، اطلاعات جمع‌آوری شده مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است؛ بنابراین برای رسیدن به اهداف تحقیق، ویژگی‌های فوق‌الاشاره در نظر گرفته شده است.

۲- مسئله بازرسی و نظارت در ایران

مسئله «بازرسی» و «نظارت»^{۱۰} حوزه گسترده‌ای از مطالعات حقوق عمومی را به خود اختصاص داده است. بازرسی در لغت به معنای «رسیدگی کردن به چگونگی انجام کار در یک سازمان، بررسی و تحقیق درباره امری به قصد کنترل یا یافتن چیزی» آمده است.^{۱۱} واژه نظارت به معنی زیر نظر گرفتن رفتار، کارها، یا اطلاعات با هدف تأثیرگذاری، مدیریت یا هدایت کردن آنهاست (فرهنگ عمید). یکی از اهداف بازرسی و نظارت «مراقبت بر حسن جریان امور کارمندان و موظفان حکومت از نظر انجام وظیفه اداری و مسئولیت‌های محوله» است.^{۱۲} در کشور ما، نهادهای نظارتی از قوای سه‌گانه و حتی خارج از آن نیز به تعداد قابل توجهی وجود دارند که نحوه و نوع نظارت از سوی هر یک از دستگاه‌های نظارتی مذکور، متفاوت است. با توجه به اختیارات گسترده نهادهای اداری، به‌ویژه نهادهای تحت نظر قوه مجریه در اجرای قوانین و مقررات و وظایف خطیر و گوناگونی که در رابطه با شهروندان بر عهده دارند، همواره احتمال تعرض به منافع عمومی و حقوق افراد وجود دارد که نظارت ویژه‌ای را می‌طلبد. در دوران معاصر در سال ۱۳۱۵ دفتر بازرسی کل کشور تحت ریاست وزیر دادگستری تشکیل شد و در سال ۱۳۴۷ قانون تشکیل بازرسی شاهنشاهی به تصویب نمایندگان مجلسین رسید.^{۱۳} بعد از اینکه نظام جمهوری اسلامی شکل گرفت، سازمان بازرسی کل کشور یکی از دستگاه‌های وابسته به قوه قضائیه تأسیس شده و با توجه به حق نظارت این قوه نسبت به حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاه‌های اداری^{۱۴}،

10. Surveillance

۱۱. حسن انوری، فرهنگ بزرگ سخن، چاپ دوم (تهران: انتشارات سخن، ۱۳۸۲)

۱۲. سید مصطفی محقق داماد، «مطالعه‌ای در امر بازرسی: بازرسی از دیدگاه اسلام»، مطالعات حقوقی و قضایی، ۱(۱۳۶۴)، ۶۹-۵۱

۱۳. محمد امامی و کورش استوار سنگری، حقوق اداری، چاپ اول (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۶)

۱۴. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۱۷۴.

تحت نظارت رئیس قوه قضائیه فعالیت می‌نماید. لذا به دلیل اینکه سازمان بازرسی، زیرمجموعه قوه قضائیه محسوب می‌گردد، نباید نوع نظارت را نظارت قضایی تلقی کرد، زیرا صرف وابستگی به قوه قضائیه، موجب ماهیت قضایی برای سازمان فراهم نمی‌شود و این نهاد کاملاً اجرایی هست.^{۱۵} از دیدگاه مدیریت، نظارت را می‌توان در چهار بعد دسته‌بندی کرد^{۱۶} که می‌توانند در عملکرد یک سازمان مؤثر واقع شوند: ۱- نظارت الهی^{۱۷} که بر این اساس اعمال انسان‌ها از نظارت خداوند به دور نیستند؛^{۱۸} ۲- نظارت درونی^{۱۹} یا خودکنترلی که بر اساس آن وظایف محوله، بدون آنکه نظارت و کنترلی از خارج در بین باشد، انجام و رفتارهای غیرقانونی و هنجارشکن ترک می‌شود؛^{۲۰} ۳- نظارت عمومی^{۲۱} یا همگانی که بر این اساس، مردم وظیفه دارند بر عملکرد و اعمال و رفتار کارکنان سازمان‌ها حتی بر عملکرد مدیران و مسئولان نظارت داشته باشند؛^{۲۲} ۴- نظارت مدیریتی^{۲۳} یا سازمانی که این نوع نظارت توسط مدیر یا سازمان اعمال شده و بر عملکرد کارکنان نظارت دارد.^{۲۴} علل و عوامل تأثیرگذار در بروز فساد متعدد و چندبعدی بوده و در این راستا می‌توان به علل و عواملی مانند عوامل قانونی، قضایی، نظارتی و بازرسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، اداری و مدیریتی اشاره کرد.^{۲۵}

در ارتباط با نظارت بر اجرای قوانین و مقررات ابزاری پارلمانی و قضایی در امر مبارزه با فساد باید گفت که فهم دقیق از قوانین و اجرای صحیح آن می‌تواند در پیشگیری از فساد سهم بالایی داشته باشد. می‌دانیم که وضع قانونی که ضمانت اجرا نداشته باشد، مانند آن است که آن قانون به کلی تصویب نشده است. لذا همان‌طور که در تدوین قوانین نظارت لازم است، به همان اندازه در اجرای آن نیز باید نظارت وجود داشته باشد؛ بنابراین نظارت در اجرا به نوعی تکمیل‌کننده نظارت در تدوین خواهد بود. در ارتباط با محدودیت‌های ضد فساد در صلاحیت اختیاری، با توجه به گسترش موضوعات مبتلا به

۱۵. محمد راسخ، نظارت و تعادل در نظام حقوق اساسی (تهران: انتشارات دراک، ۱۳۸۸)

۱۶. امین نیکپور و دیگران، «بررسی تأثیر نظارت سازمانی با رویکرد اسلامی بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران»، راهبرد، ۲۵، ۷۹ (۱۳۹۵)، ۹۵.

17. Divine Supervision

۱۸. محمدرضا سرمدی، مدیریت اسلامی (تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۰).

19. Self-Supervision

۲۰. علی آقاپیروز و دیگران، مدیریت در اسلام (قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۹).

21. Public Supervision

22. Managerial Supervision

۲۳. مسعود احمدی، مدیریت اسلامی (اصول، مبانی، مفاهیم و الگوها)، چاپ پنجم (تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۹)

۲۴. اصفهانی و نیاورانی، پیشین، ۱۰-۳۳.

اداری و زندگی مدرن امروزی و نیز نقش دولت در جوامع، تعیین تمامی جزئیات مربوط به اداره از طرف قانون‌گذار مقدور نبوده، لذا اعطای صلاحیت اختیاری در دولت‌های مدرن امروزی ضرورت داشته و یک «شر اجتناب‌ناپذیر» است. لذا ضرورت اعطای صلاحیت مزبور به مأموران دولتی به دلیل پیچیدگی در نظام‌های مدرن اداری و همچنین امکان انحراف در اعمال صلاحیت تشخیصی بیان شده است.^{۲۵} در نتیجه چنین صلاحیتی معمولاً شفافیت و وضوح کافی نداشته، لذا احتمال سوءاستفاده را برای مقام اداری تا حد زیادی افزایش می‌دهد. در رابطه با معیار راهبرد پیشگیری از فساد مبتنی بر قانون‌گذاری که به‌عنوان طرح پیشگیری^{۲۶} وضعی از جرم شناخته شده، یک نظریه علمی در اصل انگلیسی است که از سوی سه نظریه‌پرداز به نام‌های کلارک^{۲۷}، می‌هیو^{۲۸} و کرینش^{۲۹} مطرح شده و توسعه یافته است.^{۳۰} این نوع از پیشگیری مبتنی بر کاهش فرصت و یا از بین بردن فرصت‌های ارتکاب جرم یا ارتکاب فساد است. بنابراین پیشگیری وضعی اعمال مدیریت را دنبال می‌کند، فرصت‌های لازم برای گسترش فساد را کاهش داده، در محیط داخله ورود نموده و «خطرات» ناشی از ارتکاب بزه را افزایش می‌دهد تا فساد اداری و مالی ریشه‌کن شده و یا کاهش یابد؛^{۳۱} بنابراین در نوع پیشگیری وضعی، قوانین باید به نحوی تدوین شوند که مانع ارتکاب فساد توسط افراد شده و همچنین بتوانند معادلات را به نفع عدم ارتکاب فساد تغییر دهند. در مقابل، قوانین و مقررات معیوب و متورم، میل به ارتکاب فساد اداری و مالی را افزایش می‌دهند.^{۳۲} از دیگر موارد تأثیرگذار در پیشگیری از فساد اداری در سازمان‌ها و نهادهای دولتی، نظارت بر قوانین پارلمانی و قضایی است. می‌دانیم که هدف از تصویب قانون، اجرای آن است، لذا بر اجرای صحیح قوانین باید نظارت داشت. بر این اساس برنامه‌ها و تصمیمات اتخاذشده مورد ارزیابی واقع شده و برای جلوگیری از انحراف عملیات اجرایی اقدامات لازم به عمل خواهد آمد. لذا فرایند کنترل و نظارت از دو دیدگاه روندگرایی و نتیجه‌گرایی قابل بررسی است. در روندگرایی، روند انجام کار و در هر

۲۵. مریم جلالی و کریم جوزانی، صلاحیت تشخیص و کنترل‌پذیری آن در حقوق اداری از منظر حقوق بنیادین و اقتضائات دولت مدرن، در تکاپوی حقوق عمومی، جلد ۱ (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۳)

26. Situational Prevention

27. R.V.G Clarke

28. P.M Mayhew

29. D.B Cornish

۳۰. علی صفاری، «مبانی پیشگیری از وقوع جرم»، تحقیقات حقوقی، ۴، ۳۳-۳۴ (۱۳۸۰)، ۲۶۹.

۳۱. پیتز لانگست، برنامه‌های جهانی مبارزه با فساد، ترجمه امیرحسین جلالی فراهانی و حمید بهره‌مند (تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۷)، ۳۵۱.

۳۲. رضا شریعتی، «الزامات مرتبط با پیشگیری ناشی از الحاق ایران به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد

(مریداً)»، (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۲)

Javedan, Hassan. "De-corruption of Regulatory Institutions and Evaluation of Their Performance Effectiveness in ...". Jour. of Legal Res. 24, no. 61 (April 4, 2025), 383-412.

مرحله‌ای از انجام آن صورت می‌گیرد، ولی امر نظارت در نظارت نتیجه‌گرا بر روی نتیجه کار و یا در مقطع خاصی صورت می‌گیرد.^{۳۳} پارلمان‌ها می‌توانند با استفاده از روش‌های مسئولیتی از طریق واداشتن دولت به پاسخگویی و استفاده از اهرم فشار با فساد مبارزه کنند. لذا این امر مهم می‌تواند به طرق مختلف از جمله کمیسیون‌های ضد فساد، همکاری با نهادهای حسابرسی و مشارکت تأثیرگذار در امر بودجه‌ریزی محقق شود.^{۳۴} نکته مهم اینکه هر اقدامی از سوی دولت برای مقابله با فساد، بدون وجود دستگاه قضایی سالم امکان‌پذیر نخواهد بود. برای نمونه می‌توان از نظارت سازمان بازرسی کل کشور در اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی و به‌منظور خصوصی‌سازی دستگاه‌ها و نهادهای دولتی در راستای پیشگیری از فساد اشاره کرد. موجودیت سازمان بازرسی در نظم حقوقی کنونی از اصل ۱۷۴ قانون اساسی و نیز قانون تأسیس سازمان بازرسی کل کشور اقتباس شده است. یکی از مهم‌ترین ارکان پیشگیری و مبارزه با فساد، نظارت است. فساد اداری پدیده‌ای جهان‌شمول است که نظام اداری هر کشور کم‌وبیش به آن دچار است. لذا در تعریف فساد بیان شده: «فساد پاداش نامشروعی است که برای ورود فرد (کارکنان دولتی)، به تخلف از وظیفه محوله پرداخته می‌شود».^{۳۵} متخصصان فن در ارتباط با تعریف فساد هرگز به توافق واحدی نرسیده‌اند. گروهی بر این باورند که واژه «کاراپشن»^{۳۶} لغتی با معانی بسیار است که هرکدام از این معانی بر اساس محیط، متن سیاسی و اجتماعی خاص که این لفظ در آن استعمال می‌شود، به کار می‌رود.^{۳۷} از طرفی نیز تعریف فساد به «سوءاستفاده از موقعیت و شغل عمومی برای منفعت شخصی» تعریفی است که مورد پذیرش بانک جهانی واقع شده است.^{۳۸} پژوهشگرانی نظیر کوپر^{۳۹} و همکاران (۲۰۰۶)، ایروین و استانسیری^{۴۰} (۲۰۰۴) و دعاگوین (۱۳۸۶) به پیامدها و دستاوردهای نظارت همگانی توجه نموده‌اند. این پژوهشگران پیامدهای نظارت

۳۳. محمد موسوی خانی، «نظارت و کنترل با کدام رویکرد؟ روندگرایی یا نتیجه‌گرایی» (مجموعه مقالات نخستین همایش

علمی و پژوهشی نظارت و بازرسی در کشور، نشر بازرسی کل کشور، ۱۳۷۶)

۳۴. ریک استاین‌هاست، مارتین آلریچ و سورین استروهاال، «مقدمه‌ای بر مبارزه پارلمان‌ها با فساد»، ترجمه حاتم صادقی،

نشریه مجلس و پژوهش، ۱۳، ۵۳ (۱۳۸۵)، ۱۶۹-۱۸۴.

۳۵. عبدالرحمن افضلی، «فساد اداری و تأثیر آن بر توسعه: علل پیامدها و راهکارهای برون‌رفت»، حقوقی بین‌المللی، ۲۸،

۴۵ (۱۳۹۰).

36. Corruption

37. Sampford, Charles, Arthur Shacklock & Fredrik Galtung, Measuring Corruption (Aldershot; Burlington: Ashgate, 2006)

38. Word Bank, Helping Countries Combat Corruption, Progress at the World Bank Since 1997 (Washington: the World Bank, 1997)

39. Cooper

40. Irwin and Stanciri

همگانی را با فرض موفقیت در اجرا، تنها در قالب مزایا و پیامد مثبت مطرح نموده‌اند؛ اما پژوهشگران دیگری نظیر رضاییگی و همکاران (۱۴۰۰)، آن را به دو گونه از پیامدها شامل پیامدهای مثبت هنگام غلبه عوامل سازنده نظارت همگانی و پیامدهای منفی در صورت غلبه عوامل مخرب نظارت همگانی مطرح نموده‌اند. این گروه از پژوهشگران هم به عوامل سازنده روبه‌جلو و هم به عوامل بازدارنده یعنی شکل‌گیری ارتباطات مخرب و فسادآمیز بین مردم و مسئولین توجه داشته‌اند که نتیجه آن فراهم شدن زمینه کاهش سلامت اداری است.

به‌طور کلی می‌توان نظارت‌های سازمان را در سه گروه دسته‌بندی کرد: ۱- نظارت بر مراجع قضایی؛ ۲- نظارت بر مصوبات قوه مجریه؛ ۳- نظارت بر امور اقتصادی. در همین راستا یکی از معاونت‌های سازمان، «معاونت امور سیاسی و قضایی» است.^{۴۱} این معاونت بر وزارت دادگستری و سازمان‌های تحت نظارت قوه قضائیه و همچنین محاکم عمومی و انقلاب، دادگاه‌های تجدیدنظر و دادسرای عمومی و انقلاب نظارت دارد. همچنین این سازمان می‌تواند مصوبات قوه مجریه مانند تصویب‌نامه‌ها، آیین‌نامه‌ها، بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌ها را نظارت و کنترل کند؛ اما تجربه نشان داده است که نظارت‌های متمرکز، عموماً کارآمد نیستند؛ بنابراین نظارت نیاز به تخصص داشته که در همین راستا، نهادهای نظارتی در ایران در تمامی قوای سه‌گانه و نیز در خارج از آن وجود دارند که در ادامه به شرح آن پرداخته شده است.

۳- نهادهای نظارتی و نقش کنترلی مردم در مقابله با توسعه فساد

در کشور ما نهادهای نظارتی به تعداد فراوان در تمامی قوای حکومتی یافت می‌شود که نقش آنها در مقابله با فساد یکسان نیست. مشارکت مردم نیز در هر یک از نهادهای مذکور، با توجه به جایگاه هر نهاد متفاوت است. در ادامه نقش مردم در مقابله با فساد در نهادهای مذکور به تفصیل بیان شده است.

۳-۱- جایگاه مردم در نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوه مجریه

یکی از نهادهای نظارتی قوه مجریه که وظیفه آن، نظارت مستمر بر اجرای برنامه‌ها و پیشرفت سالانه آنهاست، سازمان برنامه‌بودجه است که هر شش ماه باید گزارش پیشرفت برنامه را ارائه دهد. این سازمان خط‌مشی‌ها و سیاست‌های مربوط به بودجه کل کشور را به شورای اقتصاد پیشنهاد و منابع کشور را برای فعالیت‌های جاری و عملیات عمرانی در چهارچوب برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه کشور تخصیص می‌دهد. اتخاذ روش مناسب جهت اخذ گزارش از تمام دستگاه‌ها با هدف تهیه و ارائه گزارش‌های جامع

۴۱. محمد میرمحمدی، الگوی نظارت و کنترل در نظام اداری جمهوری اسلامی ایران (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۳)

عملکرد هر دوره از برنامه و انتشار آنها برای اطلاع عموم مردم و همچنین ارزیابی کارایی و عملکرد آنها و گزارش آن به رئیس‌جمهوری از دیگر وظایف این سازمان است. وزارت اطلاعات نیز یکی از نهادهای نظارتی است که به‌موجب ماده یک قانون تأسیس وزارت اطلاعات، به‌منظور کسب و پرورش اطلاعات امنیتی و حفاظت آنها، همچنین به دست آوردن آگاهی‌های لازم از وضعیت دشمنان داخلی و خارجی جهت پیشگیری و مقابله با توطئه‌های آنان علیه انقلاب و نظام جمهوری اسلامی ایران تشکیل گردیده است. دیگر نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوه مجریه عبارت‌اند از: ذی‌حسابان وزارت اقتصاد و دارایی، بانک مرکزی، سازمان حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان، سازمان تعزیرات حکومتی، دفاتر ارزیابی عملکرد و رسیدگی به شکایات حسابرسان داخلی، ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز، بازرسی ویژه ریاست جمهوری، سازمان تنظیم مقررات و ارتباطات رادیویی، سازمان ملی استاندارد ایران، دفتر نظارت و اعتباربخشی امور درمان، هیئت عالی نظارت، مرکز نظام ایمنی هسته‌های کشور و هیئت نظارت بر اجرای قانون اساسی.

نکته حائز اهمیت این است که تعداد دستگاه‌های ناظر در قوه مجریه به‌طور قابل توجهی نسبت به دستگاه‌های ناظر موجود در دیگر قوا بیشتر بوده، در حالی که میزان اثرگذاری نظارت بر عملکرد دولت و کارکنان دستگاه‌ها نسبت به اثرگذاری ناظران زیرمجموعه سایر قوا اندک است. با توجه به اینکه مشارکت مردم نقش عمده‌ای در افزایش اعتماد آنها نسبت به اعمال مرجع مورد مشارکت خواهد داشت، از طرفی میزان مشارکت مردمی در دستگاه‌های نظارتی زیرمجموعه قوه مجریه با توجه به شرایط و ضوابط قانونی حاکم بر آنها اندک بوده، در نتیجه میزان رضایتمندی و اعتماد مردم نسبت به دولت روندی کاهشی خواهد داشت.

۳-۲- جایگاه مردم در نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوه مقننه

مجلس شورای اسلامی علاوه بر تصویب و تدوین قوانین کشور، وظیفه نظارت بر اجرای قوانین را نیز عهده‌دار است. در این راستا نهادهایی زیر نظر قوه قانون‌گذاری تأسیس شده که هرکدام به‌موجب قانون به وظایف خاص نظارتی خود می‌پردازند. دیوان محاسبات کشور که بالاترین مقام نظارتی قوه مقننه محسوب می‌شود، به‌موجب اصل ۵۵ قانون اساسی وظیفه نظارت مستمر مالی به‌منظور پاسداری از بیت‌المال و وجوه مصرف‌شده در مؤسسات و شرکت‌های دولتی و نیز مؤسسات عمومی غیردولتی (صرفاً منابع دولتی آنان) را بر عهده دارد. به‌موجب اصل ۷۶ قانون اساسی که مجلس شورای اسلامی حق تحقیق و تفحص در تمام امور کشور را تعیین می‌کند و این شخص از نمایندگان مجلس نیست.

کمیسیون اصل نود مجلس نیز یکی از نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوه قانون گذاری است. بر اساس ماده ۴۴ آیین نامه داخلی مجلس شورای اسلامی، کمیسیون اصل نود قانون اساسی مجلس شورای اسلامی به منظور سامان دهی و کارآمدسازی مجلس و نمایندگان آن تشکیل می شود. این کمیسیون در رابطه با نظارت بر عملکرد قوای سه گانه که از جمله آنها خود مجلس است، طبق اصول مختلف قانون اساسی به ویژه اصل نودم آن به وظایف نظارتی خود می پردازد و گزارش کار خود را در مواردی که مربوط به «عموم مردم» باشد، به اطلاع عامه می رساند و در مواردی که به تضییع حقوق بیت المال یا اشخاص حقیقی و حقوقی منجر شود، حسب مورد، پرونده را به قوه قضائیه یا مراجع ذی ربط ارسال می کند تا مقررات قانونی اعمال گردد. با توجه به اختصاصی بودن نوع نظارت در مراجع نظارتی زیرمجموعه قوه مقننه، نقش مردم در گزارش دهی و مشارکت در نظارت، کم رنگ بوده در نتیجه میزان اعتماد مردم با توجه به عدم مشارکت در نظارت به حداقل خواهد رسید.

۳-۳- جایگاه مردم در نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوه قضائیه

سازمان بازرسی کل کشور^{۴۲} یکی از نهادهای نظارتی معروف در قوه قضائیه است که بر اساس حق نظارت قوه قضائیه نسبت به حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاه های اداری، زیر نظر رئیس قوه قضائیه تشکیل شده و فعالیت می نماید. از جمله وظایف محول شده به این سازمان می توان به نظارت مستمر بر وزارتخانه ها، ادارات، امور اداری و مالی دادگستری، سازمان ها و دستگاه های تابعه قوه قضائیه، نیروهای نظامی و انتظامی، مؤسسات عام المنفعه و نهادهای انقلابی اشاره کرد. نوع بازرسی سازمان به اشکال گوناگون اعم از مستمر، فوق العاده و یا به صورت موردی^{۴۳} انجام می شود. دامنه بازرسی در سازمان نیز وسیع بوده، لذا هر موردی که از دید رئیس سازمان بازرسی ضروری به نظر برسد، قابل پیگیری است. حدود اختیارات سازمان بازرسی، اعلام موارد تخلف و نارسایی ها و سوء جریانات اداری و مالی مراجع مذکور با توجه به سازمان متبوع، به رئیس جمهور، وزیر ذی ربط، رئیس قوه قضائیه یا کمیسیون اصل ۹۰ قانون اساسی اعلام خواهد شد. طبق ماده ۱۱ آیین نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور، سازمان در بازرسی خود از نوع برنامه ای می تواند به شکایات و اطلاعات اشخاص، در خصوص سوء جریان اداری و مالی و نقض قوانین و مقررات دستگاه های موضوع این قانون و کارکنان آنها رسیدگی نماید که در این راستا شکایت باید متضمن هویت، نشانی، کد پستی و

۴۲. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۱۷۴.

۴۳. آیین نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور، ماده ۲.

شماره ملی و مقرون به دلایل و با امضای شاکی بوده و مستندات نیز در صورت امکان پیوست شده باشد. این شکایات می‌تواند از طریق پست، تلفن یا سایر سامانه‌های الکترونیکی و مخابراتی به نحو کتبی یا شفاهی صورت پذیرد.^{۴۴} بر اساس ماده ۶۳ قانون مذکور^{۴۵} و در راستای بازرسی سازمان در حوزه اداری و مالی دادگستری^{۴۶} به نحو زیر اقدام می‌گردد.

۳-۳-۱- بازرسی سازمان در حوزه اداری دادگستری

عملکرد واحدهایی که باید مورد بازرسی واقع شوند از لحاظ انجام وظایف قانونی، متناسب بودن تشکیلات با مأموریت‌ها و اختیارات و میزان تأثیر آن بر انتظارات تأمین‌شده آن حوزه و نیز رفع مشکلات مردم در آن حوزه قضایی مورد بررسی قرار می‌گیرد. اسناد و مدارک و همچنین دفاتر و پرونده‌ها از حیث نگهداری و نحوه تنظیم اعم از روش‌های دستی یا الکترونیکی، کیفیت ارجاع و تعیین اوقات رسیدگی و دادرسی و فواصل بین جلسات و علل آن، تطبیق آمار و عملکرد و نیز موارد مقایسه‌ای مورد بررسی واقع می‌شوند. چگونگی اعمال مدیریت و نظارت بر واحدهای تحت تصدی و طرز رفتار مدیران و کارمندان دفاتر شعب از حیث وظایف، انضباط اداری و حسن سلوک با همکاران و مراجعان و نیز از حیث دانش و معلومات شغلی مورد بررسی واقع می‌شوند. موارد مرجوعه از سوی رئیس قوه قضائیه پیگیری و شکایات واصله از تخلفات اداری و مالی مورد بررسی واقع می‌شوند.

۳-۳-۲- بازرسی سازمان در حوزه مالی دادگستری

در این راستا وضعیت و نحوه عملکرد حوزه‌های مالی و حسابداری بررسی می‌شود. وصول درآمدهای مراجع قضایی و دیگر واحدهای آن اعم از وجوه حاصل از فروش تمبر و جزای نقدی وصول‌شده و سپرده‌ها و واریز آنها به حساب‌های مخصوص و نیز چگونگی مصرف اعتبارات از حیث کیفیت مورد بررسی قرار می‌گیرد. همچنین امور راجع به معاملات اموال و تجهیزات و همچنین طرق نگهداری آن بررسی می‌شود. از دیگر نهادهای نظارتی در کشور، دیوان عدالت اداری است. با استناد به اصل ۱۷۳ قانون اساسی، این نهاد به‌منظور رسیدگی به شکایات، تظلمات و اعتراضات مردم نسبت به مأمورین یا واحدها یا آیین‌نامه‌ها یا بخشنامه‌های دولتی و احقاق حقوق آنها شکل گرفته و از مراجع تابعه قوه قضائیه

۴۴. تبصره ۲ ماده ۱۲ و همچنین ماده ۱۴ آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور.

۴۵. قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور.

۴۶. ماده ۶۳ آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور مصوب ۱۳۹۸/۳/۲۱ رئیس قوه قضائیه.

به شمار می‌آید. دادستانی کل کشور نیز یکی از نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوه قضائیه محسوب می‌شود که انجام نظارت بر عملکرد و رفتار قضات سراسر کشور از مهم‌ترین وظایف این مرجع به شمار می‌آید. از دیگر وظایف این دادستانی می‌توان به بازرسی و کشف تخلفات و تقصیرات مستخدمین قضایی، تحقیق در جهات اخلاقی و اعمال و رفتار منافی با حیثیت و شئون قضایی و سوء شهرت کارمندان قضایی و اهمال و مسامحه آنها در انجام وظیفه اشاره نمود. دادسرای انتظامی قضات نیز در اجرای اصل ۱۴۲ قانون اساسی، از دیگر نهادهای نظارتی قوه قضائیه محسوب شده و بر این اساس، دارایی رهبر، رئیس‌جمهور، معاونان رئیس‌جمهور، وزیران و همسر و فرزندان آنان قبل و بعد از خدمت، توسط رئیس قوه قضائیه رسیدگی می‌شود که بر خلاف حق افزایش نیافته باشد. دادسرای انتظامی قضات نیز یکی از نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوه قضائیه هست که انجام بازرسی، تعقیب مستخدمین قضایی و کشف تخلفات و تقصیرات آنها، انجام تحقیق در خصوص رفتار و اعمال و اخلاق منافی با حیثیت و شئون قضایی، همچنین انجام تحقیق در خصوص اهمال، مسامحه و سوء شهرت کارمندان قضایی از مهم‌ترین وظایف این نهاد به شمار می‌روند. بررسی سوابق موجود در بخش نظارت قوه قضائیه حاکی از آن است که سازمان بازرسی، بخش گسترده‌ای از حوزه نظارتی کشور را به خود اختصاص داده است که در مقایسه با سایر نهادهای نظارتی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. یکی از ویژگی‌های مهم این نهاد، قابلیت مشارکت‌پذیری مردم در آن است. ویژگی دیگر آن، وجود جواز قانونی برای مشارکت‌پذیری مردم بر اساس ماده ۵۵ آیین‌نامه تشکیل سازمان بازرسی کل کشور است. لذا اجازه صریح قانون، گامی مهم در به‌کارگیری ظرفیت نهادهای مردمی در حوزه نظارت سازمان بازرسی کل کشور است. در صورت اجرای صحیح ماده قانونی مذکور، اعتماد مردم به دلیل شراکت در نظارت افزایش خواهد یافت.

۳-۴- جایگاه مردم در نهادهای نظارتی خارج از قوای سه‌گانه

در ایران نهادهای نظارتی خارج از قوای سه‌گانه نیز وجود دارند. یکی از این نهادها شورای نگهبان قانون اساسی است و همان‌طور که از نام آن پیداست، وظیفه مطابقت مصوبات مجلس شورای اسلامی با قانون اساسی و شرع را بر عهده دارد. مجمع تشخیص مصلحت نظام نیز یک مرجع نظارتی است که خارج از قوای سه‌گانه فعالیت می‌نماید. این مرجع در موارد مهم، مشاوره برای رهبر بوده و مرجعی برای حل اختلاف میان مجلس و شورای نگهبان نیز محسوب می‌شود. اعضای مجمع به‌طور مستقیم توسط مقام رهبری انتخاب می‌شوند. این مجمع از دو رکن به شرح زیر تشکیل شده است: ۱- هیئت عالی نظارت بر اجرای سیاست‌های کلی نظام؛ ۲- کمیسیون نظارت مجمع تشخیص مصلحت که وظیفه

ارزیابی و سنجش تحقق میزان سیاست‌های کلی و حسن اجرای آنها بر مبنای شاخص‌های مصوب و تلفیق گزارش‌های نظارتی را عهده‌دار است. مراجع نظارتی دیگری که خارج از قوای سه‌گانه فعالیت می‌نمایند عبارت‌اند از: بازرسی دفتر مقام معظم رهبری، شورای نظارت بر سازمان صداوسیما، هیئت عالی نظارت بر منابع نفتی که بر اعمال حق حاکمیت و مالکیت عمومی بر منابع نفتی نظارت مالی و نظارت صیانتی بر منابع نفتی دارد که دبیر آن همان وزیر نفت است. شورای رقابت و مرکز ملی رقابت، مرکز ملی فضای مجازی که در همین راستا، شورای عالی فضای مجازی زیر نظر مرکز ملی فضای مجازی کار نظارت را انجام می‌دهد، سازمان تنظیم مقررات صوت و تصویر فراگیر در فضای مجازی، سازمان نظام مهندسی که شامل سازمان نظام مهندسی مسکن، پزشکی، معدن و کشاورزی است و از مهم‌ترین وظایف آن می‌توان به مشارکت در امر ارزشیابی و تعیین صلاحیت و ظرفیت اشتغال به کار شاغلان در امور فنی مربوط به فعالیت‌های حوزه‌های مشمول قانون اشاره نمود، نهادهای نظارتی قانون نظام صنفی کشور، هیئت رسیدگی به شکایات قانون برگزاری مناقصات، حفاظت و اطلاعات واحدهای تابعه نیروهای مسلح. از آنچه گفته شد نتیجه آن است که نقش مردم و میزان مشارکت آنان در حوزه نظارتی مراجع مذکور بسیار کمرنگ بوده و در برخی موارد مردم به‌طور کلی نمی‌توانند نقشی ایفا نمایند.

۴- نهاد برتر در امر بازرسی و نظارت

در مباحث قبلی وظایف و جایگاه هر یک از نهادهای نظارتی اعم از نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوای سه‌گانه و خارج از آن بررسی گردید. با مقایسه کارایی و اثرگذاری هر یک از نهادهای نظارتی مشخص گردید که سازمان بازرسی کل کشور مهم‌ترین و مؤثرترین نهاد در بین نهادهای نظارتی کشور است که می‌تواند اهداف موضوع مقاله را تأمین نماید. وظایف و اختیارات گسترده سازمان، توانایی اجرای مقتدرانه به دلیل حمایت‌های حقوقی و قضایی قوه قضائیه و اجازه قانون برای مشارکت مردم با این نهاد می‌توانند از مهم‌ترین دلایل انتخاب سازمان بازرسی به‌عنوان نهاد برتر در امر نظارت و بازرسی محسوب شوند؛ لذا سازمان بازرسی کل کشور، تنها نهادی است که در مقایسه با سایر نهادهای نظارتی می‌تواند انتظارات مردم در امر مقابله با فساد را برآورده نماید. با وجود این، این پرسش مطرح می‌شود که چرا همچنان در کشور ما، فساد روزبه‌روز گسترده‌تر می‌شود؟ در هر حال در هیچ کجای دنیا، دولت‌ها و نهادهای نظارتی به‌تنهایی امکان کشف همه مفاصد اقتصادی یا اداری را ندارند؛ بنابراین شهروندان با گزارش‌های خود به‌عنوان گزارشگر فساد با هدف ایجاد یک جامعه و نظام سالم‌تر، از سوی حاکمان به گزارش‌دهی انواع فساد یا آنچه در اصطلاح به «سوت‌زنی» معروف شده است، ترغیب می‌شوند. پاسخ به این پرسش

مشمتمل بر چالش‌ها و راهکار عملی فسادستیزی در کشور، موضوعی است که در ادامه بحث به آن پرداخته شده است.

۴-۱- موانع فسادستیزی در بازرسی و نظارت مردمی

امروزه در بسیاری از کشورهای دنیا برای مقابله با فساد از گروه‌های مردمی یا سوت‌زن‌ها^{۴۷} در امر سوت‌زنی استفاده می‌شود. در این راستا کشور ما نیز از این امر مستثنی نبوده و در استفاده از این راهکار قانونی گام‌های مؤثری برداشته شده است؛ اما از آنجایی که شاهد توسعه فساد در کشور هستیم، می‌توان پی برد که در اجرای آن با چالش‌هایی روبه‌رو بوده‌ایم که در ادامه به شرح برخی از مهم‌ترین موانع پرداخته شده است. یکی از موانع گزارش‌دهی اعلام مشخصات هویتی شخص سوت‌زن هست. بر اساس تبصره ماده ۴۹ دستورالعمل هیئت عالی نظارت، «شکایات فاقد نام و نشانی و امضای شاکی قابل رسیدگی نخواهد بود.» این شرط سخت‌گیرانه از موانع قانونی در سوت‌زنی سازمان محسوب شده، بنابراین این موضوع می‌تواند گزارش‌دهنده را از ادامه همکاری با سازمان منصرف نماید. همچنین ماده ۱۸ دستورالعمل هیئت عالی نظارت بیان داشته: هیئت‌های بدوی یا تجدیدنظر در صورت شکایت یا اعلام اشخاص اعم از ارباب رجوع، مردم، کارمندان، سرپرستان اداری، بازرسان هیئت عالی نظارت، سازمان بازرسی کل کشور، دفاتر بازرسی و پاسخگویی به شکایات شروع به رسیدگی می‌نمایند. از آنجایی که تبصره ۱ ماده مذکور، رعایت سلسله‌مراتب اداری در اعلام تخلف به هیئت را لازم ندانسته، می‌توان آن را یکی از جنبه‌های مثبت در امر سوت‌زنی قلمداد نمود ولی با وجود این همه مرجع مسئول برای رسیدگی به گزارشات و تخلفات فسادزا در کشور آیا باز هم جای سؤال نیست که چرا فساد رو به گسترش است؟ فساد از مهم‌ترین چالش‌های دستگاه‌های اجرایی کشور است، لذا تدوین سیاست‌های درست و مقابله‌ای و مشارکت دادن مردم در مقابله با این پدیده، سبب افزایش مسئولیت‌پذیری اجتماعی، کاهش فاصله طبقاتی و گسترش رفاه برای عموم جامعه خواهد شد. در این راستا، تأمین امنیت گزارش‌دهنده، تسهیل در روند گزارش‌دهی، ایجاد انگیزه و منع اخراج گزارش‌دهنده از دستگاه، از مهم‌ترین مواردی هستند که برای رسیدن به هدف باید مورد توجه جدی قرار گیرند.^{۴۸}

در هر حال گروهی از مردم اعم از کارمند، مدیر یا غیرکارمند می‌توانند با اجرای سوت‌زنی، در امر

47. NGO's

۴۸. احمد مرکز مالگیری، علی اکبر کرمانی و حسن زارعی محمودآبادی، «گزارش‌دهی مردمی؛ چهارچوبی تدوینی برای مقابله با فساد»، ماهنامه علمی جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۵، ۵ (۱۴۰۱)، ۱۴۳-۱۵۹.

مبارزه با فساد در دستگاه‌ها همکاری کنند؛ اما دور از انتظار نیست که هر گزارش‌دهنده‌ای در طی این مسیر با چالش‌هایی روبه‌رو شود. کارمندان و مدیران ممکن است موقعیت شغلی سازمانی آنها به خطر بیفتد. هر سوت‌زنی ممکن است با تهدیداتی جدی علیه خود مواجه شود. در بیشتر موارد، گزارش سوت‌زن به دلیل اعمال نفوذ برخی از عناصر فساد، راه به جایی نخواهد برد. بسیاری از گزارش‌ها به‌ویژه گزارش‌های الکترونیکی که به‌صورت سلسله‌مراتبی به مراجع ذی‌ربط به‌منظور رسیدگی ارجاع می‌شود، به دلایلی از جمله اعمال نفوذ متخلف از دور رسیدگی خارج می‌شوند. با این وجود راه برای توسعه فساد در دستگاه‌های دولتی هموار می‌شود که با به‌کارگیری راهکارهایی می‌توان این موانع را حذف و راه‌های توسعه فساد را به بن‌بست رساند. در ادامه به شرح این راهکارها پرداخته شده است.

۴-۲- ابتکار فسادستیزی در بازرسی و نظارت مردمی

نتایج حاصل از پژوهش حاضر و سایر پژوهش‌های قبلی انجام‌شده، حکایت از آن دارد که حمایت قانونی از افشاگران فساد موجب بازدارندگی از فساد و بالا رفتن هزینه آن می‌شود. به همین دلیل کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مقابله با فساد در ماده ۳۲ تحت عنوان «حمایت از شهود و کارشناسان و قربانیان» و نیز در ماده ۳۳، حمایت از گزارش‌دهنده را مورد توجه قرار داده است. به‌موجب ماده ۲۶ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، اشخاص در موارد ذیل مورد تشویق و ترغیب قرار می‌گیرند: الف) مدیران، سرپرستان، کارکنان و افرادی که موفق به شناسایی، کشف و معرفی افراد متخلف مذکور در این قانون گردند؛ ب) مدیران و کارکنان و اشخاص مشمول این قانون که در راه‌اندازی کامل پایگاه اطلاعاتی مکانیزه تلاش فوق‌العاده داشته باشند.^{۴۹} از طرفی نیز روابط انسانی و هوش اخلاقی از متغیرهای مهم و مرتبط با سوت‌زنی سازمانی است و مدیران بهتر است جهت ارتقای سوت‌زنی سازمانی به این دو متغیر توجه داشته باشند.^{۵۰} با بررسی تحقیق حاضر می‌توان گفت فساد در دستگاه‌های دولتی در حال توسعه بوده و برای کنترل آن نیاز به نظارت مردم با به‌کارگیری راهکار سوت‌زنی است؛ اما گزارش یک سوت‌زن به‌تنهایی و بدون پشتوانه برای مقابله با گسترش فساد در جامعه کافی نیست. واضح است که در جامعه افراد زیادی هستند که از موقعیت شغلی خود سوءاستفاده نموده، فساد را در جامعه گسترش داده و با

۴۹. محمد توانگر رنجبر، سیدمهدی الوانی و حسن مهرمنش، «فهم پدیده سوت‌زنی با رویکرد فراترکیب»، مطالعات راهبردی، ۲۵ (۱۴۰۱)، ۱۵۴-۱۸۷.

۵۰. فهیمه مؤمنی‌فر و دیگران، «رابطه مهارت‌های روابط انسانی با سوت‌زنی سازمانی با میانجیگری هوش اخلاقی کارکنان وزارت ورزش و جوانان»، اخلاق در علوم و فناوری، ۱۸ (۱۴۰۲)، ۷۸-۸۶.

استفاده از اهرم نفوذ و پارتی پرونده تحت رسیدگی را امحا می‌نمایند. لذا سوت‌زن بدون پشتوانه، قادر به پیگیری و ادامه روند دادرسی به پرونده نخواهد بود. در نتیجه یأس و ناامیدی وجود سوت‌زن را فرا گرفته و او را از ادامه کار منصرف خواهد کرد. برای حل مسئله فوق راهکاری ارائه می‌شود که در آن موانع سد راه دادرسی را حذف نموده و زمینه را برای مبارزه با فساد و در نتیجه رضایت مردم از دولت را فراهم خواهد کرد. در این راهکار با تشکیل شورای نظارت مردمی (سوت‌زنان) به تعداد چندین نفر در هر شهرستان و مرکز استان و در مرکز کشور به ترتیب شوراهای نظارت شهرستانی، استانی و مرکزی می‌توان به نحوی عمل نمود که این شورا بتواند با رصد و پیگیری روند دادرسی پرونده متهم یا متخلف بسیاری از موانع و پیچیدگی‌های سد راه دادرسی را از میان برداشته و پرونده را تا حصول نتیجه نهایی و اجرا دنبال کند. لذا در صورت مشاهده هرگونه تخلف و یا سهل‌انگاری در هر مرحله‌ای از رسیدگی، این شورا بتواند به نحو مقتضی موضوع را تا حصول نتیجه به روش گهواره‌ای از طریق شوراهای نظارت استانی و مرکزی و حتی مراجع قضایی بالادستی پیگیری نماید.

آنچه گذشت، چالش‌ها و راهکار مقابله‌ای با عناصر فسادزا در کشور بود. لذا پیشگیری از وقوع جرم که کمتر به این پرداخته شده، یکی از راهکارهای بهینه و کارا قبل از وقوع جرم یا تخلف است که در این راستا معاونت پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه وظیفه خطیری بر عهده داشته که متأسفانه شواهد حاکی از آن است که این مرجع به خوبی به وظیفه خود عمل ننموده یا کمتر به آن پرداخته است. لذا این نوع پیشگیری که قبل از وقوع جرم با توسل به اقدام‌های غیر سرکوبگر و بدون قهر و غلبه که دارای ماهیت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، وضعی، آموزشی و ... هستند، انجام می‌شود؛ بنابراین هدف از انجام چنین اقدامات پیشگیرانه‌ای جامعه‌پذیری و قانون‌گرا ساختن افراد و حفاظت از آماج‌های جرم جهت جلوگیری از وقوع جرم است.

۵- یافته‌ها

در سال‌های اخیر گزارش‌های منتشره از سوی رسانه‌ها و گفتمان‌های مردمی در ارتباط با فساد و سلامت اداری رو به افزایش بوده، به نحوی که این موضوع به سازمان‌های غیردولتی نیز تسری یافته است. بر این اساس، در ژانویه ۲۰۲۰ شاخص ادراک فساد ایران از بین ۱۸۰ کشور، رتبه ۱۴۶ بوده،^{۵۱} لذا عواملی از قبیل فقدان سرمایه اجتماعی در یک کشور، انتقاد رسانه‌ها، بی‌عدالتی و تبعیضات ناروا، مسئله فساد و رسوایی‌های سیاسی و همچنین ناتوانی دولت و نهادهای دولتی در پاسخگویی به چالش‌های

51. Transparency International, 2020.

اقتصادی، در کاهش اعتماد مردم نسبت به دولت بسیار مؤثرند. از طرفی بی‌توجهی به این مسائل، به‌ویژه مسئله فساد، آسیب‌های فراوانی از جمله ناآرامی، عدم ثبات سیاسی و عدم مشارکت اجتماعی را در پی داشته است؛ بنابراین یکی از عوامل مهم در افزایش اعتماد مردم نسبت به دولت، مشارکت دادن مردم در چرخه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و به‌ویژه در امر مبارزه با فساد است. یکی از یافته‌های پژوهش حاضر این است که نهادهای نظارتی در ایران، به نهادهای دولتی، مردمی و مدنی، رسانه‌ای و ... تقسیم‌بندی شده و وجود توازن میان این نهادها، حکایت از توازن و انسجام جمعی و نیز وجود بسترهای لازم برای رشد و توسعه جامعه را دارد. با بررسی جایگاه هر یک از نهادهای مذکور، این نتیجه حاصل شد که نقش نهادهای مردمی و مدنی بسیار چشمگیر بوده و برای توسعه امر مبارزه با فساد، در موارد زیادی نهادهای مردمی و نهادهای دولتی در جهت تضعیف نمودن و کاهش اقتدار یکدیگر تلاش می‌نمایند که این موضوع می‌تواند این نهادها را از رسیدن به هدف بازدارد. لذا کنش‌های همسو و متوازن‌کننده نهادهای مدنی میان دولت و بخش خصوصی که در چهارچوبی منسجم و مناسب توسط دولتی توسعه‌گرا مهیا شده باشد، می‌تواند راهکاری برای حل مسئله فساد و بقای سلامت اداری کارکنان دولت تلقی شود؛ در نتیجه نقش توازن‌بخش نهادهای مدنی به شکل خاص و اثر آن در ایجاد توازن عام در جامعه، می‌تواند موجبات تقویت نهادهای نظارتی در تمامی حوزه‌ها را فراهم کند. نتیجه دیگری که از این مباحث استنباط می‌شود، این است که تضعیف نهادهای نظارتی دولتی توسط نهادهای نظارتی عرصه‌های دیگر، یا تضعیف نهادهای نظارتی خصوصی توسط نهادهای نظارتی دولتی، باعث تضعیف این توازن شده و بستری برای ایجاد موانع در جهت تحقق اهداف توسعه‌ای در کشور محسوب می‌گردد. راهکارهایی عملی برای بهبود وضعیت عملکرد دستگاه‌ها و کارکنان در فصل یازدهم قانون مدیریت خدمات کشوری بیان شده که در این راستا مواد ۸۱ و ۸۲ این قانون مقرر داشته با استقرار نظام مدیریت عملکرد، مشتمل بر ارزیابی عملکرد سازمان، مدیریت و کارمندان این امر مهم محقق شود. در محور قانون مدیریت خدمات کشوری دو نهاد مهم در فرایند تحول نظام اداری کشور پیش‌بینی شده است. در حقیقت هر آنچه در مدیریت دولتی، الگوی حکمرانی پسندیده به شمار می‌آید، با فعالیت دو نهاد مزبور یعنی نهاد «شورای عالی اداری» و «شورای توسعه مدیریت و سرمایه انسانی» امکان‌پذیر می‌شود. با تحلیل بخش‌های مختلف این تحقیق پی می‌بریم که از میان نهادهای نظارتی موجود در کشور، تعداد اندکی از آنها کم‌وبیش قابلیت جذب مشارکت‌های مردمی را دارند که از این میان، سازمان بازرسی کل کشور به دلایل مختلفی از جمله وسعت حوزه وظایف، حمایت‌های حقوقی و قضایی، اجرای مقتدرانه و

اجازه قانون برای مشارکت‌پذیری مردم، مطابق ماده ۵۵ آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی از جایگاه مشارکت‌پذیری ویژه‌ای برخوردار است. ریشه اصلی مردمی بودن نهادهای نظارتی را می‌توان در علایق خاص شهروندان به مشارکت‌جویی یافت. این نهادها دارای پتانسیل‌های بالایی به‌منظور نهادینه کردن امر نظارت و تحقق هدف‌های بازرسی و نظارت شایسته و اخلاق‌مدارانه محسوب می‌شوند لذا می‌توانند واسطه‌های خوبی برای تبدیل مردم از نظاره‌گرهایی منفعل به مشارکت‌کنندگان و ناظرانی خودآگاه و فعال به شمار روند. از آنجایی که ارزش‌های نهفته در درون تشکلهای مردمی، می‌توانند پا به عرصه نظارت بگذارند، لذا این تشکلهای می‌توانند ارزش‌های متعالی را در حوزه‌های وسیع‌تری خلق نموده و حوزه تحت نظارت را نیز از هرگونه ناپاکی و فساد محفوظ دارند که انجام این قبیل امورات و مأموریت‌ها، مستلزم صرف زمان، هزینه، نیروی انسانی متخصص و کارآمد و امکانات و تجهیزات انجام مأموریت خواهد بود. پرواضح است که استخدام افراد کافی در سازمان بازرسی، نیاز به تأمین بودجه و مخارج زیادی دارد که به لحاظ اقتصادی مقرون‌به‌صرفه نیست. هرچند بر اساس ماده ۱۵ آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی که بیان داشته «به‌منظور استفاده از ظرفیت دستگاه‌های اداری کشور، سازمان بازرسی با توافق مسئولان دستگاه‌ها و با بهره‌مندی از متخصصان و کارشناسان و استفاده از امکانات آنها می‌تواند اقدام به نظارت و بازرسی نماید». همچنین ماده ۳۱ آیین‌نامه اجرایی قانون مذکور^{۵۲} که بیان داشته «بازرسی یا هیئت بازرسی حسب مورد می‌تواند از کارشناسان سازمان و یا خارج از آن، اعم از کارشناسان دستگاه‌های اداری کشور که از صفات امانت‌داری و حسن شهرت و صداقت برخوردار باشند، استفاده نماید»، ولی استفاده از ظرفیت‌های موجود سایر نهادهای نظارتی کشور در سازمان نیز با توجه به مشغله کاری و انجام امور محوله در حوزه کاری خود، منجر به کاهش کیفیت عملکرد شده و مشکلی را حل نخواهد کرد. ماده ۵۷ آیین‌نامه اجرایی قانون مذکور^{۵۳} نیز راهکار تأمین نیروهای متخصص سازمان را، به‌کارگیری و استفاده از نیروهای بازنشسته نظامی، انتظامی و امنیتی دانسته که این ماده اجرایی نیز با توجه به بی‌انگیزگی بازنشستگان به کار و نیز عدم وجود پتانسیل کاری در دوران بازنشستگی و همچنین عدم کفایت آنان برای امر بازرسی، نیز نمی‌تواند اهداف سازمان را در تأمین کادر متخصص و کارشناس محقق سازد. لذا بهترین گزینه برای حل مسئله مقابله با فساد، استفاده از ظرفیت نهادهای مردمی به‌صراحت قانون^{۵۴} است. با پرداخت پاداشی که از ردیف

۵۲. ماده ۳۱ آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی

۵۳. قانون تشکیل سازمان بازرسی

۵۴. موضوع بند «ب» ماده ۵۵ آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور

بودجه سالانه^{۵۵} به کارشناسان و متخصصین تشکلهای مردمی در نظر گرفته شده، می‌توان گام مؤثری در راستای پیشگیری از وقوع جرم در زمینه‌های مختلف و نیز در امور مشاوره و انجام تحقیقات لازم برداشت،^{۵۶} لذا صرفه‌جویی در هزینه‌ها، ارائه اطلاعات و مستندات قوی و تسریع در شناسایی و معرفی عوامل فسادزا و در نهایت افزایش اعتماد مردم نسبت به دستگاه نظارتی و دولت از ویژگی‌های مهم استفاده از این ظرفیت به شمار می‌روند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

این پژوهش ضمن بررسی، تحلیل و تکمیل پژوهش‌های قبلی، سعی در ارائه یافته‌های جدید در حوزه مبارزه با توسعه فساد و حفظ سلامت کارکنان دولت و در نتیجه افزایش اعتماد مردم نسبت به عملکرد دولت دارد. تجربه نشان می‌دهد که گستردگی فساد بخش‌های دولتی ایران در سال‌های اخیر از رشد بیشتری برخوردار بوده و این تخلفات، از عمده‌ترین مسائل سازمانی در میان مدیران دولتی محسوب می‌شوند. به‌طور مسلم، توسعه فساد در دستگاه‌های دولتی از دلایل مهم نارضایتی مردم از دولت به شمار می‌رود و یکی از عوامل مهم توسعه فساد در دستگاه‌های اجرایی کشور، نظارت‌گریزی و فساد اداری مدیران دولتی است. اگر عملکرد دولت تقویت شود، منجر به ارتقای اعتماد عمومی خواهد شد. در نتیجه زمینه برای توسعه کشور در تمامی زمینه‌ها فراهم خواهد شد. عواملی مانند فساد، تبعیض و بی‌عدالتی و ناتوانی دولت و نهادهای دولتی در پاسخ به چالش‌های اقتصادی، موجبات بی‌اعتمادی مردم به دولت را فراهم می‌نماید. در این صورت کشور و مردم دچار آسیب شده که یکی از پیامدهای مهم آن کاهش سطح مشارکت اجتماعی است. در نتیجه کاهش سطح مشارکت عمومی، بی‌اعتمادی مردم نسبت به عملکرد دولت را افزایش خواهد داد؛ بنابراین اعتماد یکی از مهم‌ترین عوامل سازنده مشروعیت و استقلال سیستم‌های سیاسی به شمار می‌رود. برابری اجتماعی در استفاده از خدمات دولتی نیز یکی از مهم‌ترین سازکارهای افزایش اعتماد مردم به دولت است. این پژوهش نقش مردم در مبارزه با فساد در نهادهای نظارتی موجود در کشور را مورد بحث و بررسی قرار داده، سپس تأثیر آن بر عملکرد دولت و همچنین اثر آن در اعتماد مردم نسبت به دولت را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. بر این اساس نهادهای نظارتی در چهار گروه شامل نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوای سه‌گانه و خارج از آن دسته‌بندی شدند. نتایج

۵۵. آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور، مصوب ۲۱ خرداد ۱۳۹۸ رئیس قوه قضائیه، ماده ۵۵، بند ب.

۵۶. معاونت حقوقی و نظارت همگانی، قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور (تهران: سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۹۸).

حاصل از پژوهش حاکی از آن است که به دلایل مختلفی از جمله فقدان جواز قانونی، نوع و محدوده پوششی نهاد نظارتی و ... اغلب نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوای سه‌گانه و خارج از آن، فاقد شایستگی لازم برای مشارکت‌پذیری مردمی بوده و یا مشارکت در آنها کم‌رنگ و بی‌اثر است. در حالی که سازمان بازرسی کشور به جهات زیر تنها نهادی شناخته شده که مشارکت‌پذیری مردم در آن مؤثر واقع شده، لذا با مشارکت مردم در این نهاد، نقش مردم در امر مبارزه با فساد، سازنده و پررنگ بوده و در نتیجه در جامعه‌ای که مردم آن، در امر مبارزه با فساد مشارکت داشته باشند، به دلیل حصول شفافیت، اعتماد مردم نسبت به آن دولت نیز افزایش خواهد یافت. یکی از دلایل مشارکت‌پذیری مردم در سازمان بازرسی، اقتدار اجرای قانون از سوی سازمان بازرسی است، با توجه به اینکه این نهاد نظارتی، از جمله نهادهای نظارتی زیرمجموعه قوه قضائیه محسوب می‌شود، لذا این نهاد در اجرای وظایف محوله از حمایت‌های حقوقی و قضایی قوه قضائیه نیز بهره می‌برد. علت دیگر مشارکت‌پذیری این نهاد را می‌توان مجوز قانونی برای مشارکت دادن مردم در امر بازرسی و نظارت دانست. به موجب ماده ۵۵ آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور، به این سازمان اجازه داده شده تا به منظور شناسایی و به‌کارگیری اشخاص و سازمان‌های مردم‌نهاد و تشکلات غیردولتی واجد شرایط در بخش‌های علمی، تخصصی، صنفی و مردمی و همچنین بانک اطلاعاتی مربوطه واحدی را ایجاد نماید. یکی از موارد اهمیت سازمان بازرسی، وسعت و گستردگی حوزه وظایف این نهاد نظارتی است. در اجرای ماده ۵۶ آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی، وظایف گسترده‌ای از جمله: «پاسخگویی مناسب و به‌موقع به افکار عمومی در مورد موضوعات و مسائل مطرح در جامعه، اطلاع‌رسانی در خصوص مسائل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، پاسخگویی به مقالات و ایرادات احتمالی و ...» به این سازمان محول شده است. یکی از نتایج حاصل از پژوهش حاضر این است که اجرای مواد ۱۵ و ۳۱ و ۵۷ آیین‌نامه اجرایی قانون تشکیل سازمان بازرسی، بدون اجرای ماده ۵۵ آیین‌نامه مذکور، کفایت نمی‌کند. بر این اساس به سازمان بازرسی اجازه داده شده تا از نیروهای متخصص و تجهیزات دستگاه‌های اداری کشور و همچنین از بازنشستگان نظامی و انتظامی و امنیتی در امر نظارت و بازرسی استفاده کند. دلایل ذیل مؤید این موضوع است:

۱- ایجاد هماهنگی و موافقت میان سازمان بازرسی و دستگاه مخاطب و کارمند مأمور، لازمه به‌کارگیری کارکنان متخصص دستگاه‌های اداری دیگر در امر نظارت است. لذا این موضوع از یک سو نیازمند صرف زمان و انجام مکاتبه بوده و از سوی دیگر به دلیل مشغله زیاد کارمند مأمور، احتمال اشتباه و نقص در انجام وظایف محوله افزایش یافته و در نتیجه کیفیت عملکرد کارمند مأمور را

به شدت تحت تأثیر قرار خواهد داد. همچنین تأمین نیروی بازرس به طریق مذکور برای امر بازرسی به هیچ وجه کفایت نمی کند.

۲- برای استفاده از بازنشستگان نظامی، انتظامی و امنیتی در امر بازرسی باید مفاد قانون اصلاح قانون ممنوعیت به کارگیری بازنشستگان مصوب ۱۳۹۷ مجلس شورای اسلامی رعایت شود. از طرفی نیز با توجه به اینکه بازنشستگان در طول دوران خدمت انرژی و پتانسیل کاری خود را صرف خدمت نموده اند، لذا امر بازرسی در برخی موارد از حوصله افراد بازنشسته خارج است. از دیگر نتایج مهم این تحقیق، آن است که امر نظارت و مبارزه با فساد محقق نخواهد شد، مگر با مشارکت میان مردم، سازمان بازرسی و کارکنان دولت که هماهنگی و همکاری هر سه گروه می تواند راز موفقیت همه گروه ها در رسیدن به هدف فسادستیزی باشد.

نظارت یکی از کلیدواژه های مهم حقوق عمومی است. در حقوق عمومی نظارت های مختلفی از جمله نظارت سیاسی، مالی، اداری و نظارت قضایی پیش بینی شده است. در راستای تحقق سیاست های اصل ۱۷۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و وظایف گسترده سازمان بازرسی کل کشور، پیشنهاد می شود «نهاد مردمی»، تحت عنوان شورای نظارت در تمامی شهرستان ها به منظور رصد و پیگیری تمامی مراحل دادرسی و اجرای پرونده های موضوعه، زیر نظر رئیس قوه قضائیه، تشکیل شده و شروع به فعالیت نماید. همچنین در راستای ارتقای شفافیت و سلامت نظام اداری، پیشنهاد می گردد اقدامات مؤثری از جمله بهبود روش های نظارتی، اصلاح نظام اداری، آموزش کارکنان، توسعه فرهنگ سازمانی و توجه به امور رفاهی کارکنان دولت با جدیت به مرحله اجرا گذاشته شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

- الف) منابع فارسی
- آقا پیروز، علی، ابوطالب خدمتی، عباس شفیعی و محمود بهشتی‌نژاد. مدیریت در اسلام. قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۹.
- احمدی، مسعود. مدیریت اسلامی (اصول، مبانی، مفاهیم و الگوها). چاپ پنجم. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۹.
- اصفهانی، بابک و صابر نیاورانی. «کاربست اصل تناسب در حقوق عمومی، ابزار و سنجه نظارتی در پیشگیری از فساد اداری و مبارزه با آن». *حقوق اداری*، ۱۰، ۳۳ (۱۴۰۱)، ۱۰-۳۳. <http://qjal.smtc.ac.ir/article-1-1103-fa.html>
- افضل، عبدالرحمن. «فساد اداری و تأثیر آن بر توسعه: علل پیامدها و راهکارهای برون‌رفت». *حقوقی بین‌المللی*، ۲۸، ۴۵ (۱۳۹۰)، ۲۶۴-۲۳۵. Doi/10.22066:cilamag2011.16961.
- استاین‌هاست، ریک، مارتین آلریچ و سورین استروهل. «مقدمه‌ای بر مبارزه پارلمان‌ها با فساد». ترجمه حاتم صادقی. نشریه مجلس و پژوهش، ۱۳، ۵۳ (۱۳۸۵)، ۱۶۹-۱۸۴.
- امامی، محمد و کورش استوار سنگری. حقوق اداری. چاپ یکم. تهران: نشر میزان، ۱۳۸۶.
- انوری، حسن. فرهنگ بزرگ سخن. چاپ دوم. تهران: انتشارات سخن، ۱۳۸۲.
- توانگر رنجبر، محمد، سیدمهدی الوانی و حسن مهرمنش. «فهم‌پدیده سوت‌زنی با رویکرد فراترکیب». *مطالعات راهبردی*، ۲۵، ۳ (۱۴۰۱)، ۱۵۴-۱۸۷.
- جاویدی، مجتبی. سیمای حقوق در قرآن بر اساس تفسیر نور. چاپ دوم. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۹۰.
- جلالی، محمد و مریم کریم جوزانی. صلاحیت تشخیص و کنترل‌پذیری آن در حقوق اداری از منظر حقوق بنیادین و اقتضائات دولت مدرن، در: *تکاپوی حقوق عمومی*. جلد نخست. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۳.
- دومیشل، آندره و پی‌یر لالومی‌یر. حقوق عمومی. ترجمه ابوالفضل قاضی. تهران: نشر دادگستر، ۱۳۷۵.
- راسخ، محمد. نظارت و تعادل در نظام حقوق اساسی. تهران: انتشارات دراک، ۱۳۸۸.
- رضاییگی، داریوش، طیه امیرخانی و سید مهدی الوانی. «طراحی الگوی بومی نظارت همگانی؛ با رویکرد شناخت حالات و چگونگی تأثیر آن بر سلامت نظام اداری». *حقوق اداری*، ۹، ۲۹ (۱۴۰۰)، ۸۱-۱۲۵. <http://qjal.smtc.ac.ir/article-1-935-fa.html>
- سرمدی، محمدرضا. مدیریت اسلامی. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۰.
- شریعتی، رضا. «الزامات مرتبط با پیشگیری ناشی از الحاق ایران به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد (مریدا)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۲.
- شیبانی، عادل، علی مشهدی و زهرا بیدار. «تأملی بر انحراف مقامات اداری از اختیارات و صلاحیت‌های ناظر به دادرسی با نگاهی بر الگوی آیین دادرسی اداری افتراقی». *حقوق اداری*، ۷، ۲۳ (۱۳۹۹)، ۱۵۵-۱۷۴. Doi/10.29252:qjal7.23.155.
- صفاری، علی. «مبانی پیشگیری از وقوع جرم». *تحقیقات حقوقی*، ۴، ۳۳-۳۴ (۱۳۸۰)، ۲۶۷-۳۲۱.
- صفری، محمد و محمد فتاح زیارانی. «شناسایی، مفهوم‌سازی و تبیین فرایند سوت‌زنی در سازمان (مطالعه موردی: شرکت سنگ‌آهن گهرزمین)». *مدیریت فرهنگ سازمانی*، ۱۶، ۳ (۱۳۹۷)، ۶۱۷-۶۴۳.
- طباطبائی مؤتمنی، منوچهر. حقوق اساسی. چاپ هیجدهم. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۶.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

- قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور.
 - قانون رسیدگی به تخلفات اداری کارکنان دولت.
 - لانگست، پیتز. برنامه‌های جهانی مبارزه با فساد، ترجمه امیرحسین جلالی فراهانی و حمید بهره‌مند. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۷.
 - محقق داماد، سید مصطفی. «مطالعه‌ای در امر بازرسی: بازرسی از دیدگاه اسلام». مطالعات حقوقی و قضایی، ۱(۱۳۶۴)، ۵۱-۶۹.
 - مرکز مالیری، احمد، علی اکبر کرمانی و حسن زارعی محمودآبادی. «گزارش دهی مردمی؛ چهارچوبی تدوینی برای مقابله با فساد». ماهنامه علمی جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۵، ۵(۱۴۰۱)، ۱۴۳-۱۵۹.
 - معاونت حقوقی و نظارت همگانی. قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور. تهران: سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۹۸.
 - موسوی خانی، محمد. «نظارت و کنترل با کدام رویکرد؟ روندگرایی یا نتیجه‌گرایی». مجموعه مقالات نخستین همایش علمی و پژوهشی نظارت و بازرسی در کشور. نشر بازرسی کل کشور، ۱۳۷۶.
 - مؤمنی‌فر، فهیمه، امین راجی، جلال یاراحمدی و نسربین عزیزیان کهن. «رابطه مهارت‌های روابط انسانی با سوت‌زنی سازمانی با میانجیگری هوش اخلاقی کارکنان وزارت ورزش و جوانان». اخلاق در علوم و فناوری، ۱۸، ۱(۱۴۰۲)، ۷۸-۸۶.
 - <http://ethicsjournal.ir/article-1-2940-fa.html>
 - مهدوی، محمود و بی‌بی فاطمه فلاح الحسینی. «نقش سازمان بازرسی کل کشور در پیشگیری از وقوع جرم». رهیافت پیشگیری از جرم، ۲، ۴(۱۳۹۸)، ۳۷-۵۶.
 - میرمحمدی، محمد. الگوی نظارت و کنترل در نظام اداری جمهوری اسلامی ایران. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۳.
 - نیک‌پور، امین، علیرضا منظری توکلی، سنجر سلاجقه، مسعود پورکیانی و علیرضا عرب پور. «بررسی تأثیر نظارت سازمانی با رویکرد اسلامی بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران». راهبرد، ۲۵، ۷۹(۱۳۹۵)، ۹۳-۱۱۶.
- (ب) منابع خارجی

- Dalkey, Norman and Olaf Helmer. "An Experimental Application Of the Delphi Method to the Use Of Experts". *Management Science*, 9, 3(1963), 458-467. <https://www.jstor.org/stable/2627117>
- Sampford, Charles, Arthur Shacklock & Fredrik Galtung. *Measuring Corruption*. Aldershot; Burlington: Ashgate, 2006.
- Word Bank. *Helping Countries Combat Corruption, Progress at the World Bank Since 1997*. Washington: the World Bank, 1997.